

TEVÂRÎH-İ MÛLÛK-İ ACEM'İN ÇAĞATAYCA METNİ VE OSMANLİCA TERCÜMESİNDE YAN YANA SİRALAMA

Hilal Oytun ALTUN*

Öz: *Ali Şir Nevâyî tarafından kaleme alınan Tevârîh-i Mülûk-i Acem, tercümenin en eski nüshasının tarihine göre 1581'den önce Osmanlıcaya çevrilmiştir. Her iki metin de birleşik cümle kuruluşu bakımından ait oldukları dönemin sentaks özelliklerini göstermektedir. Çağatayca metinde bağlaçsız olarak yan yana sıralanmış cümleler çeviride genellikle "ve" ile birleştirilmiş; işlevi yüklemli sıralamak olan -p zarf-fülünden de, yan yana sıralanmış cümleleri bağlamak amacıyla istifade edilmiştir. Osmanlıca metinde yaygın, hatta tipik denebilecek bir diğer cümle birleştirici yapı "p ve" şeklindedir. Çağatayca metinde ise "-p ve" yapısı, birkaç örnek dışında cümleleri bağlamakta kullanılmaz.*

Anahtar Kelimeler: *Nevâyî, Fenâyî, Tevârîh-i Mülûk-i Acem, Yan yana sıralama, Cümle bağlacı.*

Clause Coordination in Chagatay Text Of Tevârîh-i Mülûk-i Acem and in its Ottoman Translation

Abstract: *Tevârîh-i Mülûk-i Acem by Nevâyî was translated to Ottoman before 1581 according to the date of the earliest copy of the translation. Both texts demonstrate syntactic characteristic features of their period regarding clause linking. Juxtaposed sentences in Chagatay text are often coordinated with "ve" in translation. In Ottoman text converb -p whose function is verb serialization is also employed to connect sentences when translating coordinated clauses in original text. Another connective structure which is more common, even typical in Ottoman text is "-p ve". In Chagatay text, "-p ve" formula isn't employed to connect clauses except for a few instances.*

Keywords: *Nevâyî, Fenâyî, Tevârîh-i Mülûk-i Acem, Clause coordination, Coordinating conjunction.*

Giriş: Tevârîh-i Mülûk-i Acem'in Osmanlıca Tercümesi

Tevârîh-i Mülûk-i Acem, Nevâyî'nin bugün elimizde bulunan tarih konulu iki eserinden biridir. Nevâyî'nin bir de Türk hükümdarlar tarihi yazma niyetinde olduğunu, tarih konulu diğer eseri Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ'da yer alan ifadelerden (Türk, 2018, s. 7) ve Tevârîh-i Mülûk-i Acem'in sonunda Hüseyin Baykara'ya ithafen yazdığı mesnevide geçen birkaç beyitten (Türk, 2019, s. 48; Altun, 2020, s. 20-21) öğrenmekteyiz. Ancak kaynaklarda böyle bir eserin yazılmış olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Çağataycadan Osmanlıcaya aktarıldığını bildiğimiz mensur eserler, Tevârîh-i Mülûk-i Acem'le yine Nevâyî'ye ait Mecâlisü'n-Nefâ'is'ten ibarettir (Türk, 2010, s. 395-408). Ayrıca Nevâyî'nin Ferhâd ü Şîrîn mesnevisi de Bursalı Lâmiî Çelebi tarafından genişletilmiş olarak Osmanlı Türkçesine aktarılan bir diğer eserdir (Esir, 2014, s. 39-64).

* Dr.; Jagiellonian University Institute of Oriental Studies Turkic Studies. Krakow / POLONYA. E-posta: hilaloytun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0813-9843

Nevâî, İslam öncesi İnan hanedanlarını ansiklopedik bir düzende ve dört tabakaya bölerek anlattığı *Tevârih-i Mülûk-i Acem* adlı eserini 1492'den sonra kaleme almıştır (Kaçalın, 2011, s. 845). Eserin Osmanlıca tercümesinin bilinen en eski nüshası ise 989/1581 tarihidir (Rosen, 1885, s. 17). Söz konusu tercümeden bahseden kaynaklarda mütercime dair tek bilgi “Fenâî” mahlasının ibarettir. Bazı çalışmalarda ve eserin Konya nüshasının kütüphane kaydında, Milli Kütüphane Kişi Dizini'nde yer alan “Fenâî Şîrâzî (öl. 925/1519)” adı geçmektedir (Kaçalın, 2011, s. 52). Yazma nüshaları Bologna, Madrid, Viyana, Kahire; Türkiye'de ise Fatih, Çankırı ve Konya kütüphanelerinde muhafaza edilen kitabın mütercim nüshasının nerede olduğu da bilinmemektedir (Altun, 2020, s. 50 vd.).

Tercüme, günümüz kaynaklarında genellikle *Tarih-i Fenâî* adıyla kaydedilmiştir (Togan, 1978, s. 353). Bu isim Avusturya Milli Kütüphanesindeki yazmadan (Flügel 1865: 193-194) 1199/1784 tarihinde basılmış olan matbu Viyana nüshasının başlığında yer almaktadır. Nüshalardan görüldüğü kadarıyla eser, Viyana basımı öncesinde bu şekilde anılmamaktadır: Fatih, Çankırı ve Konya nüshalarında metin “Târîh/Tevârîh-i Mülûk-i Nevâyî Tercüme-i Fakîr Fenâyî” başlığını taşımaktadır; ciltlerin iç kapaklarında ise Fatih nüshasında “Tercüme-i Tevârîh-i Mülûk”, Madrid nüshasında “Tercüme-i Târîh-i Mîr Alî Şîr Nevâyî” ifadeleri bulunmaktadır (Altun, 2020, s. 59-65).

Çağatayca Metin ve Tercümesindeki Birleşik Cümleler

Nüshalardaki metinlerden Fenâî'nin metnin iki koldan yayıldığı anlaşılmaktadır: Toplam 7 yazma nüshadan, istinsah tarihleri bilinmeyen Kahire ve Madrid, birinci grubu; aralarında Türkiye ve Viyana'daki nüshaların da yer aldığı ve en eskileri Bologna (989/1581) ve Gaziantep (1008/1589) olan diğerleri ikinci grubu oluşturmaktadır (Altun, 2020, s. 50-58). Bu çalışmada, Osmanlıca metin için Kahire nüshasından (K) istifade edecek ve farklılık olduğu durumlarda tam metin olarak çevrimiçi erişime açık olan Viyana nüshasının (V) ilgili sayfasına bağlantı vereceğiz. Çağatayca metin için ise, eksik, silik, kopuk yaprakları bulunmayan Fatih nüshasını (F) esas aldık.

Cümlelerin kuruluşu bakımından karşılaştırıldığında, Nevâyî'nin, ikisi de tarihî şahsiyetler ansiklopedisi formatında düzenlenmiş tarih konulu mensur metinleri *Tevârih-i Mülûk-i Acem*¹ ile *Tarih-i Enbiyâ ve Hükemâ*² benzer özellikler göstermektedir. Osmanlıca tercüme de taşınmış olan bu söz diziminde karışık yapı cümlelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Söz konusu cümle yapısını göstermek üzere aşağıda, Çağatayca metinden parçaları Osmanlıca tercümesi ile beraber veriyoruz: Kelime ve şekil bilgisi denklilikleri kalın, diğer metinde bulunmayan kısımlar altı çizili, söz diziminin paralellik arz etmediği kısımlar italik yazılmıştır; ses bilgisi farkları vurgulanmamıştır. Cümlelerde ilgi cümlecikleri ve bunlarla aynı işlevde sıfat-fiil grupları köşeli [], tümleş yan cümleleri ile benzer görevlerle cümleye katılan isim-fiil ve sıfat-fiil grupları açılı <, zarf yan cümleleri ve zarf-fiil grupları vurgulanmak istendiğinde küme {} parantez ile gösterilmiştir.

Çağatayca	Osmanlıca
Beğayet qalın el cem' bolup (1)	<u>Bu</u> <u>ittifâk</u> <u>üzre</u> bî-nihâye halk

¹ *Tevârih-i Mülûk-i Acem*'in Çağatayca metni şu yayınlarda işlenmiştir: Türk 2019, s. 1-49; Abik 1993, s. 195-284.

² *Tarih-i Enbiyâ ve Hükemâ* adlı eser şu çalışmalarda yayınlanmıştır: Türk, 2018, s. 1-74; Abik 1993, s. 60-194.

<p>Ferîdün'ün (2) [kim ba'zı <Cemşid nebiresi> dépdürler, ba'zı <i>Ābīn oğlığa</i> [kim (3) <i>Ṭahmūreš neslīdin bolğay</i>] nisbet kılpdurlar] ol çağda <i>Žahhāk</i> vehmidin koycılar arasında yaşurun bolur érdi, (3) tapıp köterip <i>Gāve-i āhenger</i> sipehsālar bolup [témürçiler bēlige bağlar] sahtiyānı yığaç başığa bağlap 'alem kılp yürüp (1) <i>Žahhāk'din</i> {<i>çün el évürülüp érdi</i>} (1) tura almay kaçtı. <i>Am mā anı</i> (3) qavup éliklep Ferîdun anı cezāsığa yetkürdi. <i>Žahhāk</i> (2) saltanatı biñ yıl érdi. (F729b/3-7)</p>	<p>cem' oldı. (1) Ferîdün (2) [ki ba'zılar <Cemşid nebiresidür> <i>dérler</i>, ba'zılar <i>Ābīten oğlıdur</i>, <i>dérler</i> [ki <i>anı</i> (3) <<i>Ṭahmūreš neslīndendür</i>> dérler] ol zamānda <i>Žahhāk</i> vehminden çobanlar arasında gizlenmiş idi, <i>anı</i> (3) arayup bulup getürüp <i>Gāve-i āhenger</i> sipehsālar olup [demürçiler bēline bağladuğı] sahtiyānı bir ağaç başına bağlayup 'alem eyleyüp <i>Žahhāk'ün üstine</i> yürüdüler.(1) <i>Žahhāk dahı</i> (1)<<i>halķı kendüden yüz çevirdüklerini</i>> bilüp (1) tırmağa mecālī qalmayup kaçdı. {<i>Āhir kanda vardıysa</i>} ardınca (3) varup tutup Ferîdun anı cezāsına yetürdi. <i>Žahhāk'ün</i> (2) saltanatı zamānı biñ yıla erişdi. (K4b/10-16, V5a/4-11)</p>
<p>{Çün <i>Qubād</i> anıñ milletini kabül kıldı} él (2) māl ve 'ayālları nā-mahfūz boluridi, (1) (3) 'āciz bolup ittifaķ kılp <i>Qubād</i>'nı tutup bend kıldılar ve (1) <i>Cāmāsb'ın</i> (2) [kim anıñ inisi <i>Érdi</i>] (3) <i>pādişāh</i> kıldılar(1) <i>Mazdek</i> kaçıp <i>Āzerbaycān</i>'ğa bardı (1) ve <i>Qubād</i>'nı anıñ (3) sıñgilisi hile bile kaçurdı ve (1) ol <i>Türkistān</i>'ğa barıp (1) ba'zı <i>Heyātale</i> dépdürler, her taķdır bile kömek alıp mülk üstige yürümek boldılar. (F738b/25-28)</p>	<p>{Çün <i>Qubād</i> anuñ milletini kabül étidi} {halķuñ (2) māl ve 'ayālı nā-mahfūz olduğı cihetden} (1) halķ (3) 'āciz olup ittifaķ édüp <i>Qubād</i>'ı tutup bend kılp (1) <i>Cāmāsb</i> (2) [kim anuñ küçük qarındaşı idi] anı (3) <i>pādişāh</i> kıldılar ve (1) <i>Mazdek</i> kaçıp <i>Āzerbaycān</i>'a varup ve (1) <i>Qubād</i>'ı dahı (3) kız qarındaşı kaçurup (1) ol dahı <i>Türkistān</i>'a vardı ve (1) ba'zılar <<i>Heyātale</i>'ye vardı> dédiler, bārī beher taķdır 'asker alup mülk üstine yürümek kaşd eyledi. (K27a/11-16, V28b/20-V29a/4)</p>

Metinler arasında yukarıda verdiğimiz örneklerden de takip edilebilecek bazı söz dizimi farklarına sıkça rastlanmaktadır. Bunlar, cümle bağlayıcılarının kullanımı (1), cümle öğeleri (2), artgönderim (3), bildirme ekinin kullanımı (4) ve belirtililik (5) gibi başlıklar altında toplanabilir. Biz, çalışmamızı birleşik cümlelerin kuruluşunda iki metin arasında görülen farklarla sınırlandırarak yukarıdaki örneklerde (1) ile işaretlediğimiz durumları inceledik. Bunun için öncelikle Kahire, matbu Viyana ve Çağatayca metnin Fatih nüshalarındaki cümlelerde söz dizimi farklarını belirledik. Daha sonra birleşik cümlelerin kuruluşunda tercüme metnin orijinalinden hangi noktalarda farklılaştığını tespit ettik. Bunları metnin mensur kısımlarından aldığımız örneklerle açıklamaya çalışacağız. Söz dizimi bakımından aralarında paralellik bulunmayan cümle parçaları; ses, şekil ve sözlük bilgisi farkları ile manzum kısımlar inceleme dışında tutulmuştur.

Aşağıdaki birleşik cümleler incelendiğinde bunların bir kısmının tercümede farklı yollarla birbirlerine bağlandıkları görülmektedir.

<p><i>Güştāsb</i> (1c) <i>Haleb</i> mülkide tahtқа oturdu ve <i>Zerdüşt</i> anıñ zamānında izhar kıldı (1a) ve ol gebr dīninde riyāzetler ve mūcāhedetler</p>	<p><i>Güştāsb</i> çün (1c) <i>Haleb</i> mülkinde tahtа oturdu ve <i>Zerdüşt</i> Hakīm anuñ zamānında zuhūr édüp (1a) ve ol gebr dīninde riyāzetler ve</p>
---	---

tartıp érđi. (1b) Zend kitabın taşníf **ķılıp élni** ol dńnga da'vet kıldı.

{Çün həkım érđi **ve** (1a) riyāzet cihetidin **élni** sayd **ķılıp érđi**} (1a) Gūštāsb'nı **hem** firifte kıldı. (1b) *Gūštāsb Zerdūšt dńnin ihtiyar ķılıp élni hem ol milletķa givürđi* ve Rūm'da *ķayserģa ķiři yiberip* anı dađı bu dńnga **delālet** kıldı. (F731b/26-29)

mücāhedeler **ķekūp** (1b) Zend kitabın taşníf **édūp hāķı** ol dńne da'vet kıldı.

{Çün hāķım idi} (1a) riyāzet ciheti **ile hāķı** sayd

eylemiş idi ve (1a) Gūštāsb'ı **dađı** firifte **ķılıp** (1b) *kendü dńnine koyup hāķı dađı* ol

dńne koydı ve Rūm'da *ķayserge* **dađı ādem gōndürüp** anı dađı bu dńne **da'vet** kıldı. (K9b/9-14, V10a/7-14)

Örneklere (1a) ile işaretleğimiz kısımlar bitimli cümlelerin eş seviyede birleştirildiği yan yana sıralanmış; (1b) ve (1c) ile gösterilenler ise alta sıralanmış cümlelerdir. Bir makalenin ulaşabileceği fiziksel sınırları zorlamamak için bu çalışmada yalnızca yan yana sıralanmış (1a) cümleleri inceleyeceğiz. Türkçe fiilimsi grupları (1b) ile Hint-Avrupa tipi bitimli (1c) yapıda alta sıralanmış cümleler ise başka bir çalışmada ele alınmıştır. (Altun 2021).

Yan yana sıralama

Cümle bağlayıcıları, işlevleri iki cümle arasında anlam bağı kurmak olan morfosentaktik unsurlardır. İki veya daha çok bitimli cümlelerin, eş seviyede birleştirildiği yapılar yan yana sıralama olarak adlandırılmaktadır. Yan yana sıralayan bağlaçlardan, cümleler arasında ekleme, şartsız bir arada bulunma, *tevāli* (zamansal ardışıklık), birbirinin alternatifi olma, karşıtlık, sebep-sonuç ve benzeri anlam ilişkileri kurmakta istifade edilir. Bu çalışmada yan yana sıralama olarak adlandırdığımız cümle tipi Karahan (2000) tarafından açıklanan II. ve III. Grup cümlelerdir. Sınıflamaya model seçilen örnek cümlelerle bu gruplar şöyledir: II. Grup: 1. *Ayşe çok çalıştı ve sınıfını geçti.* 2. *Ayşe öyle çalıştı ki sınıfını geçti.* 3. *Ayşe çalışmış, sınıfını geçmişti.* III. Grup: *Ayşe çalıştı, sınıfını geçti.* (Karahan 2000, s. 19-21) Eckmann (1966) ise bu çalışmada incelediğimiz cümle yapısını "Birleşik cümleler" başlığı altında ele almıştır. (Eckmann, 1966, s. 200-202; Eckmann, 1998, s. 159-161)

Aslen Türkçede cümleleri birbirine bağlama işlevli serbest morfemler yok denecek kadar azdır (Johanson, 2013, s. 27-28). Yabancı dillerin etkilerine sonraki yüzyıllara nispetle daha kapalı olduğu düşünölen Orhun Yazıtlarında da, anlam bakımından ilintili cümleler, bağlayıcı elementlere başvurulmadan sıralanabilmektedir (Erdal, 2004, s. 507; Subaşı Uzun, 1995, s. 68-70). Bu duruma örnek olarak şu cümleler gösterilebilir: *Başlığığ yüküntürtü, tizliğiğ sökürtü... Balıkdaki tağıkılmış, tağdaki inmiş, tirilip yetmiş er bolmuş.* (Tekin, 1998, s. 41, 42), vd.) Cümleler arasındaki anlam ilişkisi "anta kisre", "anta ötrü" (tevāli); "artukı" (ekleme); (Subaşı Uzun, 1995, s. 67, 68) "anı için" (sebebi) (Tekin, 1998, s. 38 vd.) gibi az sayıdaki zarf bağlaç vasıtasıyla kurulmaktadır (Şenlik, 2011, s. 252).

Çağatayca metindeki yan yana sıralanmış cümlelerin, Osmanlıcaya nasıl aktarıldığını tespit için cümleleri karşılaştırdığımızda iki metin arasında bazı tipik farklar bulunduğunu gördük. Bunlardan en dikkat çekici olanı orijinal metinde sentaktik olarak aralarında bağ kurulmamış cümlelerin Osmanlıcaya oldukça yüksek bir sıklıkta *ve* bağlacı veya *-p*³ zarf-fiili ile birleştirilerek aktarılmış olmasıdır. İkinci dikkat çekici özellik ise Çağatayca metinde *ve* ile yan yana sıralanmış cümlelerin

³ Söz konusu zarf-fiil eki Osmanlı Türkçesinde yardımcı ünlünün eke dāhil edilmesiyle *-Up* şeklindedir. Yazımızda metin içinde geçtiği yerlerde bu zarf-fiil ekini, Osmanlıcadaki formunu da kastederek Genel Türkçedeki şekli olan *-p* ile göstermekteyiz.

aktarımında *-p* zarf-fiili ile *-p* ve yapılarından yine sıkça istifade edilmesidir. Osmanlıca metinde cümleleri bağlaçlarla yan yana sıralama ve *-p* zarf-fiili ile birleştirme eğiliminin Çağataycasıyla karşılaştırılmayacak derecede güçlü olduğu görülmektedir. Semantik olarak ise Çağataycada aralarındaki anlam ilişkisi işaretlenmemiş cümleler zaman zaman Osmanlıcaya karşıtlık, tevâlî, sebep-sonuç gösteren bağlaçlarla aktarılabilmektedir. Nadir bazı örneklerde bu işlem *-p* dışındaki zarf-fiil ekleriyle gerçekleştirilir.

Kullanım özelliklerine geçmeden önce, Çağatayca metinde yan yana sıralamada kullanılan cümle bağlaçları ve bunların tercümedeki durumunu anahatları ile bir tabloda özetleyeceğiz. Cümleleri yan yana sıralamak gibi bir sentaktik görevi olmayan *-p* zarf-fiilini de, aşağıda ilgili bölümde izah edeceğimiz sebeplerden bu tabloya dâhil etmiş buluyoruz. Ayrıca sentaktik olarak aralarında bağ kurulmamış cümleler de tercümede bağlaçlarla birleştirilmiş olduğundan, bunlarla ilgili kullanımları da göstermek üzere tabloya aldık.

Tablo 1: Çağatayca metindeki yan yana sıralanmış cümlelerin tercümede bağlanma şekilleri

Çağatayca	Tercümedeki karşılıkları ve parantez içinde cümle sayıları
Bağlaçsız	Ve (70), -Up (60), Diğer bağlaçlar (18), Diğer zarf-fiiller (8)
Ve	-Up (70), -Up ve (30), Bağlaçsız (17), Diğer bağlaçlar (10)
-p	Bağlaçsız (10), -Up ve (1), Ve (1)
Kim	Bağlaçsız (8), -Up (2), Diğer zarf-fiiller (2), Ve (1)
Dagi	-Up (5), -Up ve (1), Ve (1), Bağlaçsız (1)
Yana	Ve yine (11)
Ammâ	Bağlaçsız (4), Ve (2), -Up ammâ (1)
Velî	Bağlaçsız (1)
Ve lîkin	Ammâ (1)
Niyüçün kim	Zirâ (1)

Yukarıdaki tablodan görülebileceği gibi Osmanlıcaya aktarılırken *-p* zarf-fiili ile birleştirilen cümlelerin sayısı oldukça yüksektir. Bu sebeple yan yana sıralayan bağlaçlara geçmeden önce öncelikle bunları inceleyeceğiz.

-p zarf-fiili ile birleştirilen cümleler

Zarf-fiil eklerinin işlevlerinden biri, cümleleri bitimsizleştirerek bir üst cümlelerin ögesi hâline getirmektir.⁴ *-p*, diğer zarf-fiil eklerinden farklı olarak bitimsiz hâle getirdiği cümle içeriğini yan/destekleyici/ikincil bilgi olarak işaretlemeyiz; yani *-p* zarf-fiili ile kurulan fiilimsi gruplarının ana cümle yüklemine nitelemek gibi bir işlevi bulunmamaktadır. *-p* ekinden esas olarak yüklemli sıralamakta istifade edilmektedir (Johanson, 1995, s. 322-324; 2013, s. 124). Böylelikle *-p*, ana cümle yüklemine fonksiyonunu, bitimsizleştirdiği yüklem kopyalayarak, sıralı cümlelerle benzer şekilde

⁴ *-p* zarf-fiilinin yüklem çekimine gramatik işlevlerle katıldığı kullanımları, fiilimsi grubu kurmadıklarından burada ele almayacağız (Johanson, 1995, s. 315).

“aynı zaman dilimi içinde ortaya çıkan ve birbirini takip eden hareketleri” ifade eder bir yapı kurulmasını sağlar (Karahana, 1992, s. 335-336).

Ana yüklem fonksiyonunu paylaşan *-p* zarf-fiil grubunun özne ve ögeleri ana cümle ile ortak olabilmektedir. Buna göre:

1. *-p* zarf-fiilli kısım ve ana cümlelerin özne ve ögelerinin farklı olduğu cümleler;
2. *-p* zarf-fiilli kısmın ana cümle ile sadece özneyi paylaştığı cümleler;
3. *-p* zarf-fiilli kısım ile ana cümlelerin hem öznelerinin hem ögelerinin ortak olduğu cümleler,

olmak üzere 3 yapıdan bahsedilebilmektedir. 1. tipteki, *-p* zarf-fiil grubu ile ana cümle öznelerinin farklı olduğu yapılar diğerlerine göre daha kısıtlayıcıdır (Csato-Johanson, 1992-93, s. 134).

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz Çağatayca metin ve Osmanlıca tercümesinde *-p* zarf-fiil ekiyle birleştirilen cümlelerin üç türü de bulunmaktadır. Metinden aldığımız cümlelerle bu yapı şöyle örneklendirilebilir:

Çağatayca	Osmanlıca
<p><u>Keyhüsrev</u> <u>Tüs</u>'ka ğazab kılp habs buyurdi (2) ve ol isti'fâ kıldı, (<u>Tüs</u>) yine Efrâsiyâb uruşın özige tutup yine <u>Keyhüsrev</u> anı benddin çıkarıp (1a) yine sipâh başlatıp (2) yiberdi. (3a) (<u>Tüs</u>) Bu katla hem Efrâsiyâb'ka zafer tapa almay 'âkıbet <u>Keyhüsrev</u> özi 'azîm çerig tartıp (1b) yürüdi. (3b) Efrâsiyâb turuş bërmedi dağı yüz qaytardı ol kaçar êrdi. (F730b/29-731a/1-2)</p>	<p><u>Keyhüsrev</u> dağı <u>Tüs</u>'a ğazab êdüp habs emr eyledi (2) ve <u>Tüs</u> dağı araya dilekciler bıragup 'afv taleb êdüp yine Efrâsiyâb cengini boynına aldı. (2a) <u>Keyhüsrev</u> anı bendden çıkarıp tekrâr 'asker koşup (2) Efrâsiyâb üzerine göndürdi.(2) Bu def'a yine Efrâsiyâb'a zafer bulmadı. 'Âkıbet <u>Keyhüsrev</u> kendüsi 'azîm 'asker çeküp Efrâsiyâb üzerine yörüyüp (2) <u>Efrâsiyâb</u>'uñ mukâbeleye kudreti olmayup (1c) (<u>Efrâsiyâb</u>) cenkden yüz döndürüp kaçdı. (1d) (K8b/1-7, <u>V9a</u>/1-7)</p>

1. Öznenin ve cümle ögelerinin farklı olduğu, yüklem fonksiyonunun *-p* zarf-fiil eki vasıtasıyla paylaşıldığı örnekler. (1a) ve (1b)'de özneler: *Tüs*, *Keyhüsrev*; (1c): *Keyhüsrev*, *Efrâsiyâb* 'uñ *mukâbeleye kudreti*; (1d): *Efrâsiyâb* 'uñ *mukâbeleye kudreti*, *Efrâsiyâb*.

2. Öznenin ve yüklem fonksiyonunun ortak, cümle ögelerinin farklı olduğu yapı. Bu aynı zamanda incelediğimiz metinlerde ve genel olarak Türkçede en yaygın tiptir. (2) ile işaretlenmiş tüm cümlelerde *-p* zarf-fiilli kısımla ana cümle aynı özneyi paylaşır: *Keyhüsrev*. (2a)'da ise özne *Tüs*'tur.

3. Özne ve ögelerin aynı olduğu örnekler: (3a) *sipâh başlatıp yiberdi*; (3b) *çerig tartıp yürüdi*. İkisinde de özne *Keyhüsrev*'dir.

-p zarf-fiil eki ile birleştirilen yapılar iki metinde tablo üzerinde şöyle özetlenebilir:⁵

⁵ *-p* zarf-fiil eki ile birleştirilmiş böyle cümlelerde yargı bakımından bir hiyerarşi bulunmadığından, bunlar sıralı cümlelerle benzeşmektedir (Karahana, 1992, s. 335-336).

Tablo 2: Karşılaştırmalı olarak iki metinde *-p* zarf-fiil eki ile birleştirilen cümleler

Çağatayca	Osmanlıca
Bağlaçsız	-Up (60) / -Up ve (1) / -Up 'ākıbet (1)
Ve	-Up (70) / -Up ve (30)
-p	Bağlaçsız (11) / 'ākıbet (1)

Çağataycada aralarındaki anlam ilişkisi sentaktik olarak işaretlenmemiş cümlelerin Osmanlıca tercümede sıkça *-p* zarf-fiili ile birleştirildiği tablodan görülebilmektedir. Orijinal metindeki yan yana sıralayıcı *ve*, tercümede *-p* zarf-fiili veya *-p ve* yapısı ile karşılanmaktadır. Ayrıca *kim*, *dağı* gibi diğer yan yana sıralayıcı bağlaçlar da birkaç örnekte yine *-p* zarf-fiili ile tercüme edilmiştir.

1. Ø > -p

Örnekte *-p* zarf-fiilli kısım ve ana yüklemün öznesinin aynı olduğu 2. tip yapı oluşmuştur:

Bir gün vezîr Erdeşîr kaşığa kirip begayet anı melûl **taptı**. Cihetin sordı. (F735a/7)

Bir gün vezîr Erdeşîr'ün katına girüp anı melûl **görüp** sebebin şordı. (K17a/16)

Aşağıdaki örneklerde 1. tipte bir yapı bulunmaktadır. Ana cümle ile *-p* zarf-fiili ile yapılan fiilimsi grubunun özneleri farklıdır ve altı çizili gösterilmiştir:

...hâsidler Şâbûr'ğa yaman **körgüzdiler**. Şâbûr anıng kaşıda istiklâl hayal kılıp... (F735a/29)

...hâsidler anı Şâbûr'a yaramaz **añladup** Şâbûr anuñ fikrinde istiklâl mülâhaza kılıp... (K18a/15)

Ve on dört yıl hükmi 'âlem memâlikige nâfiz **boldı**. Ecel yetkeç cihân aña hem özge cihândârlarğa kılğanını kıldı. (F735a/17)

Ve on dört yıl hükmi 'âlem ehline nâfiz **olup**, 'ākıbet ecel yetüp özge cihândârlara kılduğunu aña dağı kıldı. (K17b/13)

2. ve > -p

İlgili bölümde *ve* bağlacının kullanımları konusunda bilgi vereceğiz ancak burada kısaca, cümle veya paragraf başlatma işlevi bulunan söylem belirleyici durumdaki *ve* bağlacının tercümede *-p* ile karşılanmadığına dikkat çekmek istiyoruz. *Ve* bağlacının, aralarında tevâlî ve sebep ilişkisi bulunan cümleleri bağladığı örnekler Osmanlıcaya *-p* zarf-fiili ile aktarılmaktadır.

Çağatayca metinde farklı özne içeren ve yan yana sıralanmış cümlelerin *-p* zarf-fiili ile aktarıldığı durumlarda yukarıda açıkladığımız 1. tipte bir yapı oluşmaktadır. Ana cümle ve fiilimsi grubunun özneleri altı çizili gösterilmiştir:

Efrâsiyâb andın **kaçtı ve** Rüstem Efrâsiyâb İrân'ını bozğan dek Tūrân'ını bozup

Tercümede birbiriyle bu şekilde irtibatlandırılmış cümleler Karahan sınıflamasında II. grup, 3. tipte değerlendirilebilir: *Ayşe çalışmış, sınıfı geçmişti*. (Karahan, 2000, s. 20)

yanıp keldi. (F730b/19)

Efrāsiyāb Tūrān'dan **kaçup** Efrāsiyāb Īrān'ı harāb ētdügi gibi Rüstem dađı Tūrān'ı harāb ēdüp gitdi. (K8a/2)

Aşağıdaki örnekte Kahire grubunda 1. tip cümle oluşurken, Viyana grubunda ve bağlacına karşılık “sonra” zarfı kullanılmıştır.

(Keykāvūs) ... niçe qatla özin mühlikelerge salıp bendlerğa **tüšti ve** Rüstem ħalāş kıldı. (F730b/5)

(Keykāvūs) ... niçe kerre kendüyi mühlikelere bıragup bendlere **düşüp** Rüstem ħalāş eyledi. (K7b/1-2)

(Keykāvūs) ... niçe kerre kendüyi mühlikelere bıragup bendlere **düşdi, şöıra** Rüstem ħalāş eyledi. (V8a/5)

3. -p > Ø

Çağataycada -p zarf-fiil ekiyle birleştirilmiş cümlelerin tercümede yan yana sıralandığı örneklere az da olsa rastlanabilmektedir. İlk örnekte ana cümle ile fiilimsi grubunun özneleri farklıdır:

Āmū Şuyı'dın narını aña müsellem **tutup** yaraş bolup Efrāsiyāb kıyttı. (F729b/22)

Āmū Şuyı'ndan ötesini aña müsellem **kıldı**. Efrāsiyāb dağı bu şulħa rāzi olup dönüp gitdi. (K5b/7)

Çağataycada -p ile birleştirilip Osmanlıcaya bitimli olarak aktarılan cümlelerde 2. tipteki ortak özneli yapı da görülmektedir:

Rüstem'ğa cihān pehlivānlık laqabı **bērip** sipehsālār kıldı. (F730b/1)

Keykubād Rüstem'e cihān pehlivānlığın **vērdi**, sipehsālār kıldı. (K7a/13)

Keykubād aña cihān pehlivānlığını **vērdi ve** sipehsālār kıldı. (V7b/12)

...biri Erdeşir'ni körüp köngül **aldurup** el-kışşa alarnıġ arasında mülākāt ve husūsiyyet vāki' boldı. (F734b/14)

...birisi Erdeşir'i görüp aña 'aşık **oldı**. El-kışşa; arada muħabbet ve meveddet zāhir olup... (K16b/4)

Çağataycada da farklı özne ve farklı unsurlara sahip cümlelerin -p ile benzer işlevli ve olumsuz yapılarla kullanılan -y zarf-fiil eki ile birleştirildiği birkaç örnek bulunmaktadır.

(Tūs) ...Bu qatla hem Efrāsiyāb'ka zafer **tapa almay** 'ākıbet Keyħüsrev özi 'azım çerig tartıp yörüdi. (F731a/1)

(Tūs) ...Bu def a yine Efrāsiyāb'a zafer **bulmadı**. 'Ākıbet Keyħüsrev kendüsi 'azım 'asker çeküp, Efrāsiyāb üzerine yürüyüp... (K8b/4)

-p ve

Zarf-fiil ekleri cümleleri bitimsizleştirerek alta sıraladığından, bunların bitimli bir cümleye yan yana sıralanması sentaktik olarak mümkün değildir. Ancak diğer zarf-

fiillerden farklı olarak *-p* zarf-fiil ekinin ana cümle yüklemine işlevini kopyaladığı ve *-p* ile yapılan zarf-fiil gruplarının ana cümleye denk bilgi içerdiği yukarıda belirtilmişti. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi ve cümle bağlacının, *-p* zarf-fiilli fiilimsi gruplarını bitimli cümlelerle birleştirmesi melez bir yapının oluşmasına sebep olmaktadır (Şenlik, 2006, s. 187-188; Şenlik 2016, s. 121).

-p ve yapısı Osmanlıca tercümede tipik bir kullanımdır. Bu yapıdan, Çağatayca metinde *ve* ile yan yana sıralanmış ve aralarında tevâlî ilişkisi bulunan cümleler tercüme edilirken faydalanılmıştır.

...oğlu Ferâmerz'i yâ inisi Zevâre'ni dârğa **astı ve** Zâl'nı muqayyed kıldı ve yana âzâd kıldı. (F731B/20)

...oğlu Ferâmerz yâ küçük karındaşı Zevâre'yi dâra **aşup ve** Zâl'ı tutup kayd êdûp yine âzâd eyledi. (V11a/8)

Ve Zâl bin Sâm aña hizmetler **kıldı ve** buzuğ memalikni tûzerde imdâdlar bêrdi. (F730a/12)

Ve Zâl bin Sâm aña hizmetler **kılup ve** ol vîrân olan yerleri 'imâret kılmakda aña yardımlar eyledi. (K6b/2-3)

Osmanlıca metinde 45 kez geçen *-p* ve yapısına karşılık Çağatayca metinde yalnız birkaç örnekte *-p* ve bulunmaktadır:

Ve bu hem kim bir yumurtқаça kürrede 'âlem şüretin **tartıp ve** cemî' eķâlîm ve bilâd ve cibâl ve bihârni meşrûh yasap kintler ve rûdhânelerğaça körgüzüp êrdi... (F736b/19-20)

Ve dağı bir yumurda қadar kürrede 'âlem şüretin **resm êdûp**, cemî'-i eķâlîm ü bilâdı ve cibâl ü bihârni mufaşşal yazup, köyler ve kendler ve ırmaқlar ve yollar izhâr kılmışdı. (K21b/17-19)

Bunlar Osmanlıcada doğal bir şekil olarak kabul edildiğinden tercümeyle aynen aktarılabilmektedir:

Alardın biri budur kim Hindüstân mülkiniň 'acübesin **işitip ve** teferrücin heves kıldı. (F737b/28)

Ol cümleden biri budur kim; Hindüstân mülkinüň 'acâyib ü ğarâyibin **işidüp ve** teferrüc heves kıldı. (K24b/13-14)

Yan yana sıralayan cümle bağlaçları

Ve

Türkçenin İslamî dillerle alışverişe girdiği dönemlerden itibaren Arapça kökenli ve, cümleleri yan yana sıralamakta en çok istifade bağlaçlardan biri hâline geldi. Çağatayca metinde, Orhun Yazıtlarındaki gibi, bağlaçsız olarak sıralanmış cümleler, Osmanlıca tercümede genellikle *ve* bağlacı ile birleştirilmiştir.

Ø > ve

Ba'zı depdürler <kim Süleymân peygamber 'aleyhi's-selâm'dın kaçıp Belğ nâhiyesiğâ barıp anda helâk boldı>. Keyhüsrev'niň pâdişahlığı altmış yıl êrdi (F731a/10)

Ba'zılar dediler <kim Süleymān 'aleyhi's-selām'dan kaçıp Belh nāhiyesinde varup helāk oldu> **ve** Keyhūsrev'ün pādīshāhlığı zamānı altmış yıl idi (K8b/19)

Yukarıda görüldüğü gibi aralarında öncelik-sonralık, sebep-sonuç ilişkisi bulunan cümlelerin Çağatayca metinde *ve* ile birleştirildiği örnekler Osmanlıcaya genellikle *-p* zarf-fili *ve -p ve* yapısı ile aktarılmaktadır.

Metinlerde *ve*, yukarıda gösterilen cümle bağlacı işlevinin yanı sıra, söylem belirleyici olarak cümle ve paragrafların başında yeni bir konu başlatmakta veya söylemin yönünü değiştirmekte de kullanılmaktadır (Alazzawie, 2014, s. 2009). Bu şekilde *başlatıcı* (introductory / initiative) işlev gören söylem belirleyici *ve* Osmanlıca metinde Çağatayca metne göre daha sık kullanılmıştır.

Ve āsārıdın “Raşad”dur kim Bābil’de yasaptur kim hālā “Tel-i ‘Urķūn” dērler. Siyāvūş üçün mātem ēli andaķ mātem tuttılar kim hergiz hīçkim andaķ yad bērmes. (F730b/23)

Ve āsārından Raşad’dur kim Bābil’de düzmişdür, şimdiki hālde aña Tel-i ‘Urķūn dērler. **Ve** Siyāvūş için bir mātem tütulupdur kim ‘ālemde hergiz anuñ gibi mātem tütulmamışdur. (K8a/9-10)

ve > Ø

Çağatayca metindeki *ve* cümle bağlaçlarının Osmanlıca tercümede düşürüldüğü örnekleri az da olsa vardır.

Çün salţanatķa olturdı, cihān mülkin ‘adl ü dād bile tüzdi. **Ve** Hüsñ ü cemālde dil-pezīr ve fażl u kemālde bī-nazīr ērdi. (F729a/5)

Çün salţanat tahtına oturdı, cihān mülkine ‘adl ü dād ile zīb ü zīnet vērdi. Hüsñ ü cemālde bī-nazīr ve fażl u kemālde dil-pezīrdi. (K3b/2-3)

Yana

Çağatayca *yana*, Osmanlıcaya genellikle *ve yine* şeklinde veya bağlaç düşürülerek aktarılmaktadır.

Yana > *ve yine*

Bağdād yolu üstide ribāt yasaptur **yana** Nesā ve Çahram ve Būsīgān anıñg āsārındındur. (F731b/29)

Bağdād yolında ribāt düzüpdür **ve yine** Nesā ve Çahram ve Būsīgān anuñ āsārındındur. (K10a/1)

Yana > Ø

Ve ba’zı Furs’din anı <Nüh evlādıdın> dēpdürler. **Yana** dağı söz köp bar, ammā şihhatden yıraķraq üçün bitilmedi. (F728b/3-4)

Ve ba’zı Furs’den anı Nüh ‘aleyhi’s-selām evlādından dēmişdür. Dağı çok söz dēmişler, ammā şihhatden ba’id oldugı ecilden yazılmadı. (K2a/13-14)

Örnekte cümle bağlacı tercümenin iki versiyonuna farklı aktarılmıştır.

ve ba’zı Furs’din anı <Nüh evlādıdın> **dēpdürler yana** dağı söz köp bar, ammā şihhatden yıraķraq üçün bitilmedi. (F728b/4)

ve ba’zı Furs’den anı <Nüh aleyhi’s-selām evlādından> **dēmişdür**, dağı çok söz dēmişler. Dağı çok söz dēmişler, ammā şihhatden ba’id oldugı ecilden yazılmadı.

(K2a/13)

ve Fürs'den ba'zı anı <Nüh evlâdından> **demişler ve** dağı çok söz söylemişler. Dağı çok söz demişler, ammâ şihhatden ba'id olduğu ecilden yazılmadı. (V2b/8)

Dağı

Çağatayca metinde *ve* kadar sık olmasa da *dağı* da ekleme işlevi (Dixon, 2009, s. 2, 6, 26-27) ile cümle bağlacı olarak kullanılmaktadır; Osmanlıca metinde *dağı* cümle bağlacı olarak hiç kullanılmamıştır. *Dağı*'nın aktarımında 4 farklı yol izlenmiştir:

Dağı > ve

Bu kâ'ideni ol tüzdi **dağı** evvel kişi [kim şehir binâ kıldı] ol erdi. (F728b/9)

Bu kâ'ideyi ol düzdi **ve** evvel kişi [kim şehir binâ kıldı] ol idi. (K2b/2)

Dağı > Ø

Mên karıpmın **dağı** 'ömürümğa i'timâdım yoktur ve oğlum kiçikdür (F737a/3)

Ben pîr oldum, Ø 'ömre hod i'timâd yok ve oğlum dağı henüz küçükdür. (K22b/2-3)

Dağı > -p

Ël dağı anğa müttefik bolup hurûc **kıldılar dağı** Sipâhân vâlisin öltürüp Žahhâk üstige yöridiler. (F729b/2)

Ël dağı gayret edüp aña müttefik olup hurûc **édüp** Sipâhân vâlisini öldürüp Žahhâk üstine yöridiler. (K4b/9, V5a/3)

Behrâm asru köp ganîmet alıpdur **dağı** siñge az neme yiberipdür. (F740a/3)

Behrâm bî-nihâye ganîmet **alup** pâdişâha az nesne göndürdi. (K29b/16)

...siñgillerin esîrliklerdin çıkarıp 'azîm ganâyim bile **keldi dağı** salţanat istid'â'sı kıldı... (F731b/7)

...kız karındaşların esîrlikden çıkarup, 'azîm ganâyimle **gelüp** salţanat istid'âsı kılacak... (V10b/7)

Dağı > -p ve

...atası hâlidin vaqıf bolup dîvlerini atası kışâşığa helâk kıldı **dağı** ol mevzi'de şehir binâ kılıp atın Belh koydı. (F728B/22)

...atası hâlidin haberdâr olup, dîvleri atasınıñ kışâşısı için **öldürüp ve** ol mevzi'de bir şehir binâ kılıp adını Belh kodı. (K3a/3-4)

Ki(m)

Asıl işlevi bitimli cümleleri alta sıralamak olan Farsçadan kopyalanmış ki bağlacının, Türkçe metinlerde özellikle ana cümle yüklemine ardından getirildiği

durumlarda cümleleri yan yana sıraladığı da bilinmektedir.⁶ Osmanlıca tercümeyle Çağatayca metindeki *ki(m)*'li örnekler de bu durumu teyit etmektedir. Aşağıdaki *kim*'li cümlelerin Osmanlıcasında cümleler arasında birleştirici bir eleman bulunmamaktadır. Örneklerde *kim*'in, Çağatayca metinde iki cümle arasında ekleme (Dixon, 2009, s. 2, 6, 26-27) gibi bir anlam ilişkisi kurduğu görülmektedir:

kim > Ø

Aşağıdaki örnekte *kim* bağlacının *biti-* (*yaz-*) fiilinden sonra gelmesi sebebiyle, okurda takip eden cümlede yazının içeriğinin bulunacağı beklentisi oluşmaktadır. Tipik dolaylı anlatım cümlesi şeklinde başlayan cümlelerin devamında, mektupta yazılanlar değil, yazma eyleminin akabinde olanlar anlatılmaktadır. Bu sebeple de *kim*'in bu cümlelerde art arda gerçekleşen olayları anlatan cümleleri birleştirdiği, yani yan yana sıralama işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

Humā'yğa anı **bitidiler kim** çeriğ kaytkandın soñgra Humāy, çeriğige utru bir menzil kélip feth keyfiyyetin tañkık kıılır érđi, Dārāb'ını körgüzdiler. (F732a/16)

Humā'ya yazup i'lām eylediler. Ø 'Asker dönüp Īrān'a geldükde Humā çerisine bir menzil istiñbāl édüp feth keyfiyyetin şorıcağ ol maħalde Dārāb'ı gösterüp... (K10b/8)

***Ki(m)* bağlacının işlevinde değişim**

Ki(m) bağlacı bazı durumlarda orijinal ve tercüme metinlerde farklı işlevlerle kullanılmıştır. Çağatayca metinde yukarıdakine benzer bazı örneklerde ana cümlelerin tümlecisi olacağı beklenen *kim*'li cümleler, ana cümle içeriğini müteakip gerçekleşen işleri göstermektedir. Böyle kullanımlar ana cümle yüklemine *buyur-/emret-* anlam alanından bir fiil durumlarda tespit edilmiştir. Söz konusu cümlelerde *ki(m)*'li kısım emrin içeriği, amacı ifade ediyorsa, ana cümlelerin tümleyici bir ögesi olmaktadır.⁷ Ancak *kim*'li cümlelerin yüklemi geçmiş zamanda çekimlendiğinde, buyruk verildikten sonra -veya buyruk verilmiş olması sebebiyle- gerçekleşenleri ifade ediyor görünmektedir.⁸ Tercüme metinde ise *buyur-*, *emret-* gibi bir fiilden sonra gelen *kim*'li cümlelerin yüklemi, düzenli olarak buyruğun içeriğini gösterecek şekilde istek kipinde çekimlenmektedir. Bu anlamda *kim* bağlacının iki metindeki işlevi farklıdır: Çağatayca metinde birbirini takip eden olayları içeren cümleleri yan yana; Osmanlıca tercümede ise buyruğun içeriğini gösteren yan cümleyi alta sıralamaktadır. Başka bir deyişle, Çağatayca metinde, eşit seviyede iki cümle arasında bulunan *kim* bağlacı, tercümede *buyur-*, *emret-* fiillerinin nesnesi durumundaki bitimli yan cümleyi ana cümleye

⁶ Farsçadan kopyalanan *ki* bağlacının Türk dillerindeki işlevleri konusundaki tartışmalar için bk. Johanson, (2013a, s. 33, 145 vd.); Johanson, (1991(1975), s. 223-224); Şenlik, (2011, s. 262-263). Türkiye Türkçesindeki benzer kullanım Karahan tasnifinde de örneklendirilmiştir: (II. 2.) *Ayşe öyle çalıştı ki sınıfını geçti.* (Karahan 2000, s. 20)

⁷ Tümleç yan cümlesi olarak adlandırılan bu yapılar Karahan tasnifinde 1. grup 4. tipe girmektedir: (I. 4.) *Ayşe "Okula gideceğim" dedi.* (Karahan 2000, s. 19) Aynı yapıda başka bir cümle ile emir anlamı şöyle ifade edilecektir: *Babası Ayşe'ye "Okula git" dedi.* Osmanlıca metinde kullanılan *ki*'li söz dizimi tekniği ile yapacak olursak: *Babası buyurdu ki Ayşe okula gide.* (Babası Ayşe'ye okula gitmesini söyledi/buyurdu.) Çağatayca metindeki şekil ise şöyle görünmektedir: *Babası buyurdu ki Ayşe okula gitti.* (Babası söyledi/buyurdu, Ayşe de okula gitti.)

⁸ Osmanlıca metinlerde de bulunan benzer kullanımlar yan yana sıralama olarak kabul edilir: "...bu cümle, *buyurdu* cümlesinin akabinde, onun gereği olarak yapılan eylemi dile getiriyor... *Ki*'nin fonksiyonu burada *ve*'ninkinden veya iki nokta işaretinininkinden pek farklı değildir. ... **emr-étđi ki** anatolı leşkeri ve rüm eli leşkeri edrene nevāhisine **cem' olındı**" (Şenlik, 2011, s. 254).

bağlamaktadır. Bu farkı yaratan, *kim*'le başlayan cümlenin Çağataycada geçmiş zamanda, Osmanlıca metinde istek kipinde çekimlenmiş olmasıdır.

Aşağıda ilk örnekte “hükümdar emretti ve (bu emir üzerine) katl ettiler” şeklinde anladığımız Çağatayca cümle; *kim*'li kısım Osmanlıcaya buyur- fiilin tümleci olarak kabul edilip “katl edilmesini emretti” şeklinde aktarılmış:

(Biz seniñ ok qavlüñg bile ‘amel kılıp rühuñgnı ‘azâbdın qutqarurbiz, döp) **buyurdi kim** anı katıl **kıldılar**. (F734b/15)

Yine biz senüñ kendü sözüñle ‘amel édüp rühuñı ‘azâbdan qurtaralum, diyüp **katline emreyledi**. (K19a/1)

Diğer bir örnekte anlamını “hükümdar emretti, onlar da imaret kıldılar” olarak değerlendirdiğimiz cümlenin Osmanlıca tercümesi “mamur eylemelerini emretti” şeklindedir:

...**buyurdi kim** Beytü'l-Mağdis'ni ‘imâret **kıldılar**. (F731b/23)

...**buyurdi** <**kim** varup Benî İsrâ'ıl kavmiyle Beytü'l-Mağdis'i **ma‘mür eyleyeler**>. (V11a/13)

Yukarıda belirttiğimiz gibi tercüme metinde, *buyur-*, *emret-* fiilinden sonra gelen *kim*'li cümleler istek kipinde çekimlenerek buyruğun içeriği gösteren nesne olarak ana cümleye bağlanmaktadır. Tercümede bu eğilimin dışına çıkan tek örnek bulunmaktadır. Burada Osmanlıca metinde de *kim*'den sonra geen cümle, emrin içeriğini değil, emri müteakip yapılan eylemi ifade etmiş oluyor:

Erdeşir şâd-mân bolup **buyurdi kim** anı anıñ yaşı etfâl bile yasap anıñ qaşığa **kêltürdiler**. (F735a/12)

Erdeşir şâd-mân olup **buyurdi kim** anı yaşdaşı oğlanlarla tonadup Erdeşir'üñ karşusından bir bir **gêçürdiler**. (K17b/5-6)

Nevâyi'nin tarih konulu diğer eseri Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ'da da sık rastlanan bu cümle tipi⁹ üzerinde daha önceden çalışma bulunmadığı için, bu cümleleri tercümenin yardımıyla ve Osmanlıca metinlerden edindiğimiz bilgilerle açıklamaya çalıştık. Söz konusu cümle tipinin farklı metinlerden örneklerin ışığında araştırılarak özelliklerinin ortaya konması gerekmektedir.

ki(m) > ve

Farsçadaki görevi alta sıralamak olan *ki* bağlacının Türkçe muadili *kim*, birkaç örnekte Osmanlıca tercümeyle yan yana sıralama işlevli ve ile aktarılmıştır:

... bir yumurtkaça kürede ‘âlem şüretin tartıp ve ... kintler ve rüdhânelerğaça körgüzüp erdi **kim** Şâbür hüccet bile anı siyâset kılıp merdüd milletın def` kıldı. (F736b/19-20)

... bir yumurda kadar kürede ‘âlem şüretin resm édüp, ... köyler ve kendler ve ırmaqlar ve yollar izhâr kılmışdı. **Ve** bu Şâbür anı hüccetle tekfir édüp, siyâset kılıp, merdüd milletın def` eyledi. (K21b/17-19)

⁹ Metinde *emret-*, *buyur-* fiilleri ile kurulmuş cümlelerin çoğu bu yapıdadır. Örneğin: **Buyurdi kim** zindândın iki kişi kiltürüp birin **öltürtti** birin **azâd kıldı**. (Türk, 2018, s. 13)

ve > ki(m)

Çağatayca metinde *ve* ile yan yana sıralanan cümlelerin Osmanlıca metinde *ki(m)* ile birleştirildiği bir iki örnek de mevcuttur:

Çün pādīşāh boldı yaḫşı kāvā'id ve rūsūm peydā kıldı **ve** atasınıḡ zulm ve ta'addīsin aradın çıkardı. (F734a/5)

Çün pādīşāh oldı yaḫşı rūsūm ve kā'ide peydā kıldı **kim** atasınıḡ zulm ve ta'addīsin ḫālka unutturdu. (K14b/19)

Ø > kim

Çağatayca metinde sentaktik olarak birleştirilmemiş cümleler, tercümede iki nokta işlevindeki *kim* bağlacı ile birbirlerine bağlanmıştır.¹⁰

Mülk açmaḡınıḡ ciheti ol boldı, Ø iki oḡlı bar érdu: Güştāsb bile Razīn. (F731a/14-15)

Ve mülk açmaḡınıḡ ciheti ol idi **kim**, iki oḡlı varıdu: Güştāsb ve Razīn. (K9a/8)

Sāsānī'din bir oḡul kılup érdu, Ø anıḡ hem atı Sāsān érdu. (F734b/3)

Sāsānilerden bir kişi kalmış idi, **kim** anuḡ daḫı adı Sāsān idi. (K16a/4)

Örnekleri çok olmayan bu çeşit aktarım tercüme metinler arasında da farklılaşmaktadır:

Buruḡı tabāka Piřdādilerdür **ve** alar on bir kişidürler [kim salṫanat kılupdurlar] (F728b/1)

Evvelki tabākaya “Piřdādiler” dēmiřler, Ø cümlesi on bir kişidür [kim ‘ālemde salṫanat kılmişlardur] (K2a/9)

Evvelki tabākaya “Piřdādiler” dēmiřler **kim** cümlesi on bir kişidür [kim ‘ālemde salṫanat kılmişlardur]. (V2b/1)

ki(m) > -p

Çağatayca *ki(m)*'le birleştirilmiş birkaç cümle Osmanlıcaya *-p* zarf-fiili ile de aktarılmıştır:

Zāl, Rüstem'ni **yiberdi kim** anı kēltürdü ve başıḡa tāc koyup... (F730a/28)

Zāl, Rüstem'i **göndürüp** varup Keyķubād'ı getürüp, başına tāc koyup... (K7a/10)

Bu faķīr olça imkān-ı iḫtiyāṫ bar érdu **kıldım kim** özlerin šebt kıldım (F734a/19)

Faķīr ol ķadar imkān-ı iḫtiyāṫ kim varıdu **kılup** özlerin šebt kıldım. (K15b/1)

İrec nisbetidin Minūciḫr kim nebiresi idi] taķvīyet ve terbiyet **kıldı kim** ceddiniḡ ķanın Salm ve Tūr'dın tilep alarnı ķatlı kıldı. (F729b/15-16)

¹⁰ Eski Anadolu Türkçesinde ki/kim bağlaçlarının düşürüldüğü birleşik cümleler için bk. Akalın (2004).

‘Âkıbet İrec nesebinden Minüçihr kim İrec’ün nebiresi idi; anı terbiyet ve takviyet **édüp**, ‘azım ‘asker hoşup, varup ceddinün kanın taleb édüp Salm ve Tūr’ı katl étđi. (K5a/14-15)

Anlamları Bakımından Yan Yana Sıralayan Bağlaçlar

Cümleler arasındaki tevâli, karşıtlık, alternatiflik, sebep-sonuç gibi anlam ilişkileri yan yana sıralayan cümle bağlaçları yardımıyla işaretlenebilir ve tercümelelerin de bu konuda orijinal metne sadık kalınması beklenir. Çok sık olmamakla beraber elimizdeki tercümede bu anlamda yer yer serbest çeviri denebilecek tasarruflar yapılmıştır. Bu tip örneklerde, cümleler arasında orijinal metinde kurulmuş olan ilişki tercümeğe farklı yansıtılmış olur.

1. Tevâli (Zamansal ardışıklık)

Ve bağlacının sonralık anlamı bulunmamakla birlikte, birbirini takip eden olayların sıralandığı cümleleri birleştirmekte de kullanılmaktadır. Böyle bir konumdaki ve bağlaçları Osmanlıcaya tevâliyi gösterecek şekilde aktarılmıştır:

Mülk ve sipāhıga hālel yol taptı. **Ve** Efrāsiyāb çerig tartıp kilip anı tutup öltürdi (F729b/28)

Mülk ve sipāha hālel yol buldı. ‘**Ākıbet** Efrāsiyāb anuñ üstine ‘asker çeküp gelüp anı tutup öldürdi. (K5b/15)

...ceddiniñ kanın Salm ve Tūr’dın tilep alarnı katl kıldı. **Ve** Ferīdün’nıñ armanı kalmadı ‘ālemdin ötüp Minüçihr’ni veli’ahdı kıldı. (F729b/16)

...ceddinün kanın taleb édüp Salm ve Tūr’ı katl étđi. **Andan şoıra** Ferīdün, Minüçihr’i veli’ahd kılup ‘āleme vedā’ eyledi. (K5a/15-16)

Çağatayca metinde *-p* zarf-fiil eki ile birleştirilen cümleler arasındaki tevâli ilişkisi, tercümede zarf bağlaçla gösterilmiştir:

Bu vaq’adın ahvāli beğāyet harāb **bolup** İrec nisbetidin Minüçihr [kim nebiresi idi] takviyet ve terbiyet kıldı (F729b/15)

Bu vākı’adan ahvāli be-gāyet harāb oldı. ‘**Ākıbet** İrec nesebinden Minüçihr [kim İrec’ün nebiresi idi] anı terbiyet ve takviyet édüp... (K5a/13-14)

2. Karşıtlık

Tercümede karşıtlık ilişkisi ile birleştirilmiş bazı cümlelerin orijinalinde böyle bir anlam bağlantısı bulunmamaktadır:

Yusuf peygāber hem anda mütevellid boldı **ve** (Dahhak) Hūd ‘aleyhi’s-selām dīniğa kirdi, Hāzramūt’da érđiler, tā ötiler. (F729a/26)

Yūsuf ‘aleyhi’s-selām dahı anuñ zamānında geldi **ammā** (Dahhak) Hūd ‘aleyhi’s-selām dīnine girüp, ölince Hāzramūt’da oldı. (K4a/18)

Ba’zı depdürler kim alarnı İskender yiberip érđi ve bu işni buyurđı. Ø Evvelgi kavıl şahihrağdur. (F732b/12-13)

Ve ba’zılar dërler ki; iki Hemedānlu kişi bu işi fedāyilik tarıkiyla eylediler. **Ammā**

evvelki kavlı şahīhdür. (K11b/6-7)

Bir örnekte ise karşıtlık ilişkisini gösteren cümle bağlacı tercümeyle taşınmamıştır:

Anıñg bile Hoş-nevâz arasında [kim Heyâtele mülkiniñg pâdişâhı erdi] ğarīb iş rivâyet kılıpdurlar, **ammâ** muhâlğa yakınrağ üçün bitilmedi. (F738a/29)

Ve anuñla Heyâtele pâdişâhı Hoş-nevâz arasında ğarīb iş rivâyet kılırlar; Ø muhâle yakın olduğı cihetden yazılmadı. (K26a/9)

3. Sebep:

Başka bazı örneklerde, orijinal metinde gösterilmeyen sebep-sonuç ilişkisi tercümede kurulmuştur.

Çün İrec beğâyet ‘âkil ve halık erdi, iki ağasın anı köprek sever erdi. Ø Alarda bu hâsed dâyim bar erdi. (F729b/13)

Çün İrec be-ğâyet ‘âkil ve halık idi, Ferîdün sâwir qarındaşlarından anı artuğ severdi. **Bu cihetden** anlar dâyim hâsed içre idi. (K5a/10)

Erdeşir be-ğâyet hıredmend ve dâne kişi erdi, ‘ariyeti devletka köngül bağlamay el bile bes ki yahşılık kıldı. Ø Aña Nigükâr lağab koydılar. (F736b/25-26)

Erdeşir be-ğâyet hıred-mend ü dâne kişi idi, ‘ariyeti devlete gönül vermeyüp, halkla be-ğâyet yahşı mu‘amele kılıp ‘adâlet gösterdi. **Bu cihetden** aña Nigükâr lağab konuldu. (K22a/10)

Osmanlıca metinde cümleler “çünkü” anlamında *kim* bağlacı ile aralarında sebep ilişkisi kurularak birleştirilmiştir; Çığataycada bu ilişki gösterilmemektedir:

Hağan çerigidin Behrâm’ğa ğanîmet haddin taşğarı tüşüp erdi, ba’zını [kim selâtinga lâyığ bolğay] Hürmüz hıdmetiğa yiberdi ve köp tağşin ve ihsân tama’ tuttı. (F740a/2)

Behrâm ... bî-nihâye ğanîmet hâşıl edüp, ba’zını [kim selâtinge lâyığ idi] Hürmüz hıżmetine göndürdi **kim** Hürmüz’den vâfir tağşin ü ihsân tevakkü’ eyleridi. (K29b/13-14)

“Çünkü” anlamında *kim* Osmanlıca’da düşürülmüştür:¹¹

Tegresidegi el ... şecâ’atığa hayrân qalurlar erdi **kim** bîşe sibâ’ını miş-i kaplan ve arslan ve sâwir derendeler köp öltürür erdi. (F738a/1)

Etrâfında olan el ... şecâ’atine hayrân qalurlar idi. Bîşe sibâ’ını, meşelâ kaplan ve arslan gibi ve sâwir derendeleri yumruğıyla öldürür idi. (K24b/17-19)

4. Zaman

Çığatayca metinde *kim* bağlacının önermeler arasında zaman ilişkisi kurduğı düşünülerek Osmanlıcaya zaman ifade eden zarflarla aktarılmaktadır. Genellikle alta sıralanmış cümlelerde görülen bu durum bir örnekte yan yana sıralama olarak karşımıza çıkmaktadır:

¹¹ Zarf işleviyle ana cümleye katılan yan cümlelerin bağlaçlarının düşürüldüğü örnekler için bk. Akalın (2004, s. 58)

Yolda bir deyrde tüşüp êrdiler **kim**, Behrâm sipâhî peydâ boldı. (F740a/25)

Yolda giderken bir deyrde konmuşlar idi. **Nâ-gâh** Behrâm 'askeri peydâ oldı. (K30b/19)

Bir başka örnekte ise öncelik-sonralık veya ekleme ilişkisi kurduğu görülen *kim* bağlacı tercüme aktarılmamıştır:

Mervân Şâh oğlını yiberdi **kim** Hüsrev'ni öldürdi. (F741a/10)

Merdân Şâh oğlını göndürdi, vardı, Ø Pervîz'i öldürdi. (K32b/16-17)

Diğer zarf-fiiller

Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlıca metinde cümlelerin birleştirilmesinde *-p* zarf-fiil ekinden sıkça istifade edilmiştir. Çağatayca metinde yan yana sıralanmış bazı cümleler, az da olsa tercümede *-p* harici başka zarf-fiil ekleriyle birleştirilmiştir. *-p* dışındaki zarf-fiilleri ile kurulan fiilimsi grupları, ana cümle yüklemine zaman, sebep, amaç gibi bilgilerle nitelemektedir.

Aşağıdaki örneklerde yan cümle, ana cümlenin sebebi durumundadır ve Osmanlıca metinde, zaman bildiren öge olarak zarf-fiille alta sıralanmıştır.

Yine bir oğlğa dağı çek **tüşti**, ol bîtahammül bolup çağırıp elge köp ta'nlar kılıp Žahhâk'ni sökti. (F729b/1)

İttifâk yine bir oğlına dağı kur'a **düşecek**, anuñ ihtiyârı kalmayup çağırıp feryâd êdüp halka ta'nlar kılıp Žahhâk'e sögdî. (K4b/7)

... Humây, çerigige utru bir menzil kèlip feth keyfiyyetin **taħkîk kıluur êrdi**, Dârâb'ın körgüzdiler. (F732a/16)

... Humâ çerisine bir menzil istikbâl êdüp feth keyfiyyetin **şorıcağ** ol maħalde Dârâb'ı gösterüp... (K10b/8)

...ħalâyıq figân ve girîvi ol ħazretniñg kulağığa **yetişti**. Asru az nefer bile ol ġalib 'adû üstige kèlip... (F737b/22)

...ħalâyıkuñ figân u girîvi ol ħazretüñ kulağına **yetişdügi maħalde** şabra mecâlî kalmayup, ġâyette az kişi ile ol ġalib 'adunuñ üstine yürüyüp... (K24b/5-6)

Bir başka örnekte, Çağatayca metindeki sıralı cümlelerin ilki tercümede zarf-fiil grubuna dönüştürülmüş ve ana cümle yüklemine amaç, sebep gibi bir anlamla bağlanmıştır:

Bir kün öçküsi ġâyib bolğan cihetdin anı **tiledi**. Ol **çah** başğa kèlip ... (F733a/2)

Bir gün keçisi ġâyib olduğı cihetden **arayu** ol **kuyı** başına gelüp... (K12a/14-15)

Kaynak metinde aralarında bağlaç bulunmayan iki cümle, tercümeye sebep bildiren zarf-fiil ekiyle birleştirilerek aktarılmıştır.

Ve likin bu uluğ iş 'uhdesidin çıka almay 'âciz **boldı**. Anı dağı def' kıldılar. (F741b/22)

Ve likin bir iş 'uhdesinden gelmeyüp 'âciz **olduğı cihetden** anı dağı giderdiler.

(K34b/6)

Sonuç

Orijinal metnin yazılışının üzerinden yüz yıl geçmeden Çağataycadan Osmanlıcaya kelime kelime tercüme edilmiş metinde mütercimın yan yana sıralanmış cümlelerin aktarımında nasıl bir tasarruf uyguladığını tespıte çalıştık. Tevârih-i Mülûk-i Acem'in Çağatayca metninde bulunan yan yana sıralanmış cümlelerin orijinal metinden farklılık gösterdiği durumlar bazı eğilimleri yansıtmaktadır. Çağatayca metindeki yan yana sıralanmış cümlelerin aktarımında tespit ettiğimiz özellikler şöyledir:

- Çağatayca metinde Orhun Türkçesinde olduğu gibi bağlaçsız olarak sıralanmış cümleler Osmanlıca tercümedekilere kıyasla daha çoktur. Bu gibi cümleler Osmanlıcaya neredeyse düzenli olarak *ve* bağlacı bazen de *-p* zarf-fiili ile birleştirilerek aktarılmıştır.

- Çağataycada *ve* bağlacı ile yan yana sıralanmış cümleler de tercümede sıkça *-p* zarf-fiili *ve -p* *ve* yapısı ile birleştirilmiştir. Osmanlıca için tipik bir kullanım olduğu tespit edilen bu yapı kaynak metinde yalnız birkaç örnekte bulunur.

- *Ve* bağlacı söylem belirleyici olarak, cümle veya paragraf başlatıcı işlevle Osmanlıca metinde Çağataycaya göre daha sık kullanılmaktadır.

- Çağatayca metindeki söylem belirleyici *ve*'ler, cümle bağlacı *ve*'lerin aksine, Osmanlıcaya *-p* zarf-fiili ya da *-p* *ve* yapısı ile aktarılmamaktadır.

- *Yana, dağı* gibi Türkçe kökenli bağlaçlar Osmanlıca metinde cümle bağlacı olarak kullanılmamıştır.

- Farsçadan kopyalanmış *ki* ve Türkçe muadili *kim* iki metinde de yan yana sıralama işleviyle kullanılabilmektedir.

- Osmanlıcada istek kipiyle çekimlenerek *emret-*, *buyur-* yüklemelerine nesne olarak bağlanan *ki(m)*'li tümleç yan cümleleri, Çağatayca metinde geçmiş zamanda çekimlenerek yan yana sıralanmıştır. Söz konusu kullanım Nevâyi'nin diğer eserleri de göz önüne alınınca Çağatayca için tipik görünmektedir. Ancak bu konuda farklı metinlerin taranması suretiyle yapılacak daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

- Yan yana sıralanmış cümleler Osmanlıca tercümede, nadir bazı örneklerde *-p* dışında zarf-fiillerle de birleştirilmiştir.

Çağatayca metinle tercümesi arasında yaptığımız karşılaştırma aynı zamanda, Farsça alta sıralama sisteminin Türkçede yan yana sıralamaya dönüşebildiğini destekleyen örnekler sunması açısından dikkat çekicidir. Özellikle ana yüklemden sonraya yerleştirilmiş olan *ki(m)*'li cümlelerin bir kısmının aslında yan cümle, yani bir önceki cümlele bir ögesi olmadığını, tercüme eş değeri de teyit etmektedir. Farsçadan kopyalanmış *ki* bağlacının yan yana sıralamada kullanıldığı cümleler, yabancı unsurların Türkçeye uydurulma eğilimini göstermesi bakımından önemlidir.

Yan yana sıralanmış cümleler arasındaki anlam ilişkisini gösteren bağlaçlar tercümede birkaç örnekte değiştirilmiştir. Ekleme işlevli *ve* bağlacının tevâli, sebep, amaç vb. anlamlı bağlaçlarla karşılanması gibi örnekler az da olsa mevcuttur. Ayrıca Çağataycada yan yana sıralanmış bazı cümleler, tercümede *-p* dışındaki zarf-fiillerle birleştirilerek metinler arasında yer yer hem semantik hem sentaktik farklılık oluşmuştur. Az sayıdaki bu örnekler dışında cümleler arasındaki sentaktik ve semantik ilişki tercümede korunmuştur. Yan yana sıralamanın, tercümede alt alta sıralamaya dönüştürüldüğü örnekler, *ki(m)*'le ya da zarf-fiil ekleriyle birleştirilmiş birkaç cümleden ibarettir.

Dijital kopyalarından faydalandığımız nadir eserler

F Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul. Fatih: no. 4056 (Çağatayca metnin Fatih nüshası)

K Mısır Milli Kütüphanesi, Kahire. Katalog kayıt numarası: 752 (660)

V 'Alî Şîr Nawâ'î: Tarih-i Fenâyî, Peç, [1783] = 1199 h. [VD18 14890739-001] Bayerische Staatsbibliothek: 4 A.or. 3330 (Osmanlıca tercümenin matbu Viyana nüshası: <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV005466274>)

Kaynakça

- Abik, A. D. (1993). 'Alî Şîr Nevâyî'nin risaleleri, Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-i 'Acem, Münşe'ât, metin, gramatikal indeks, sözlük. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Alazzawie, A. (2014). The discourse marker *wa* in standard Arabic -A syntactic and semantic analysis. *Theory and Practice in Language Studies*, 4(10), 2008-2015.
- Altun, H. O. (2021). Tevârîh-i Mülûk-i Acem'in Çağatayca metni ve Osmanlıca tercümesinde alta sıralama. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, 71 (Haziran), 53-85.
- Akalm, H. Ş. (2004). Eski Anadolu Türkçesinde ki 'si düşmüş cümleler üzerine. *Zeynep Korkmaz Armağanı* içinde (51-60. ss.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altun, H. O. (2020). *Tercüme-i Tevârîh-i Mülûk, Nevâyî'nin Fars hükümdarları tarihi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Csato, E. & Johanson, L. (1992-93). On gerundial syntax in Turkic. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 46(2/3), 133-141.
- Dixon, R. M. W. (2006). Complement clauses and complementation strategies in typological perspective. R. M. W. Dixon ve A. Y. Aikhenvald (Ed.), *Complementation, a cross-linguistic typology* içinde (1-48. ss.). Oxford: Oxford University Press.
- Dixon, R. M. W. (2009). The semantics of clause linking in a typological perspective. R. M. W. Dixon ve A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The semantics of clause linking. A crosslinguistic typology* içinde (1-55. ss.). Oxford: Oxford University Press.
- Eckmann, J. (1966). *Çağatay manual*. Bloomington: Indiana University.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı*. (Çev. G. Karaağaç). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Flügel, G. (1865). *Die arabische, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Vol. 2. Wien.
- Johanson, L. (1991). Some remarks on Turkic 'hypotaxis'. *Linguistische Beiträge zur Gesamt-turkologie* içinde (210-224. ss.). Budapeşte. (*Ural-Altaysche Jahrbucher* 47, (1975): 104-118'den tıpkıbasım).
- Johanson, L. (1995). On Turkic converb clauses. M. Haspelmath ve E. König (Ed.), *Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms- adverbial participles, gerunds* içinde (313-347. ss.). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2013). *Structural factors in Turkic language contacts*. (Çev. V. Karam). London: Routledge.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Niyâzî. Nevâyî'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1992). Görülen geçmiş zaman eki "-di/-di"nin tarz ve bağlama fonksiyonuna dair. *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan, XXVIII(1-2)*, 335-341.
- Karahan, L. (2000). Yapı bakımından cümle sınıflandırmaları üzerine. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 583, 16-23.
- Milli Kütüphane (t.y.). *Milli Kütüphane kişi dizini*. Erişim adresi <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/authority/personlist/454>.

- Rosen, V. (1885). *Remarques sur les manuscrits orientaux de la collection Marsigli à Bologne suivies de la liste complète des manuscrits arabes de la même collection*. Roma.
- Şenlik, A. Ş. (2006). *Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen unter besonderer Berücksichtigung der interpropositionalen Kausalität*. (Inauguraldissertation zur Erlangung des Akademischen Grades eines Dr. phil.). Philosophie und Philologie der Johannes Gutenberg-Universität, Mainz.
- Şenlik, A. Ş. (2011). Osmanlı Türkçesindeki cümle bağlaçlarının tasnifine dair bazı öneriler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 45, 251-268.
- Şenlik, A. Ş. (2016) Türkiye Türkçesinde cümle bağlacı olarak kullanılan “ve” ve “da” hakkında bazı mülâhazalar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 54, 111-127.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul.
- Togan, Z. V. (1978). Ali Şîr. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. I, 349-357. ss.). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Türk, V. (2018). *Ali Şîr Nevâyî Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ (metin-aktarma-dizin-ıtkıbasım)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Türk, V. (2019). *Ali Şîr Nevâyî Tevârih-i Mülûk-i 'Acem*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.